

SŁAWOMIR CIEŚLAK*

FUNKCJE ZARZUTU POTRĄCENIA
W PROCESIE CYWILNYM
ORAZ W POSTĘPOWANIU UPADŁOŚCIOWYM**

I. WPROWADZENIE

Instytucja potrącenia w postępowaniu cywilnym obejmuje bardzo szeroki zakres problemów szczegółowych, których nie sposób wyczerpująco przedstawić w formie artykułu. Od dawna zasługiwała ona natomiast na kompleksowe opracowanie w formie monograficznej. O ile bowiem instytucja potrącenia jako czynność materialnoprawna doczekała się już stosunkowo dawno szerszych opracowań w literaturze polskiej, w tym również monograficznych¹, o tyle przez wiele lat brakowało w niej monografii poświęconej procesowemu aspektowi potrącenia². Z tego powodu należy podkreślić ogromne znaczenie dla teorii i praktyki postępowania cywilnego prowadzonych w tym zakresie badań w ostatnich latach³.

* Autor jest profesorem doktorem habilitowanym, kierownikiem Katedry Postępowania Cywilnego I Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego; profesorem w Zakładzie Postępowania Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego.

** Artykuł stanowi rozbudowaną wersję referatu wygłoszonego podczas seminarium łódzko-wrocławsko-kra-kowskiego pt. *Potrącenie w prawie materialnym i procesowym* organizowanego przez Wydział Prawa i Admini-stracji Uniwersytetu Łódzkiego, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 8 marca 2019 r. w Krakowie.

¹ L. Stępnik: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*, Wrocław–Warszawa 1975; M. Pyziak-Sza-fnicka: *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002.

² Na brak całościowego opracowania poświęconego proceduralnym aspektom potrącenia zwrócono uwagę w polskiej literaturze już na początku lat 70. ubiegłego wieku; zob. J. Krajewski: *Z zagadnień potrącenia w pro-cesie cywilnym*, Palestra 1972, z. 4, s. 4.

³ Należy tu zwłaszcza zwrócić uwagę na monografię Ł. Błaszczaka (*Zarzut potrącenia w procesie cywilnym*, Warszawa 2019), jak również prowadzone od kilku lat badania A. Olasia, których wyniki już częściowo znalazły swój wyraz w licznych publikacjach przyczynkarskich, tj.: A. Olaś: *Dopuszczalność zarzutu potrącenia w postę-*

W niniejszym artykule zostaną poruszone jedynie wybrane kwestie wiążące się z wykorzystaniem instytucji potrącenia w ramach postępowania cywilnego, przy czym nastąpi to z uwzględnieniem dwóch procedur składających się na postępowanie cywilne. Potrącenie może być bowiem wykorzystane nie tylko jako środek czysto obronny w procesie (w postaci zgłoszenia przez pozwanego zarzutu potrącenia), lecz także jako podstawa powództwa opozycyjnego, a ponadto jako środek będący w dyspozycji wierzyciela po ogłoszeniu upadłości dłużnika. Z tego też powodu używane jest ogólne określenie: „wykorzystanie instytucji potrącenia w postępowaniu cywilnym”, obejmujące w niniejszym opracowaniu zarówno proces, jak i postępowanie upadłościowe.

Jak już wspomniano, z potrąceniem wiąże się szeroki zakres problemów szczegółowych, których przedstawienie wykracza poza ramy artykułu. Z tego względu będzie w nim poruszone tylko zagadnienie tożsamości bądź też zróżnicowania funkcjonalnego zarzutu potrącenia w procesie i oświadczenia wierzyciela o chęci skorzystania z prawa potrącenia w postępowaniu upadłościowym, stosownie do art. 96 pr. upad.⁴ Kwestia funkcji zarzutu potrącenia była już przedmiotem badania w doktrynie w artykule poświęconym wyłącznie temu zagadnieniu⁵. Opracowanie to było jednak ograniczone tylko do procesu cywilnego, a ponadto znaczące zmiany stanu prawnego w tym zakresie w ostatnich latach sprawiają, że warto podjąć ten problem ponownie. Badanie zostanie przy tym przeprowadzone z uwzględnieniem nowelizacji prawa upadłościowego dokonanej na mocy ustawy z dnia 8 grudnia 2018 r. o krajowym rejestrze zadłużonych⁶ oraz zmian wynikających z nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r.⁷ i nowelizacji prawa upad-

powaniu cywilnym — uwagi na tle projektu Ministra Sprawiedliwości ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 27.11.2017 r., Polski Proces Cywilny (dalej: PPC) 2018, nr 2, s. 148; *idem*: *Potrącenie a zapis na sąd polubowny w prawie polskim — wybrane zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, PPC 2014, nr 1, s. 61 i n.; *idem*: *Zakres uprawnienia do zgłoszenia zarzutu potrącenia w procesie cywilnym w ujęciu podmiotowym*, PPC 2019, nr 4, s. 431 i n. Ponadto w najnowszej literaturze ważne wypowiedzi na temat procesowych aspektów związanych z potrąceniem występują w opracowaniach A. Torbusa, w tym: A. Torbus: *Roszczenie nadające się do potrącenia jako warunek dopuszczalności powództwa wzajemnego* (w:) *Wokół problematyki cywilnoprosesowej. Studium teoretycznoprawne. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Kazimierza Korzana*, pod red. A. Nowaka, Katowice 2001, s. 269 i n.; *idem*: *Procesowy zarzut potrącenia* (w:) *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, pod red. M. Pazdana, M. Jagielskiej, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunara, Warszawa 2017, s. 1264 i n.; *idem* (w:) *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, t. I, pod red. T. Zembruskiego, Warszawa 2019, s. 451.

⁴ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. — Prawo upadłościowe (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 498 ze zm.).

⁵ A. Kuźniar: *Funkcje zarzutu potrącenia w procesie cywilnym*, Palestra 1976, z. 4–5, s. 35 i n. Kwestia funkcji zarzutu potrącenia w procesie, a nie funkcji potrącenia w zwykłym obrocie prawnym, od dawna budzi kontrowersje; zob. np. L. Ostrowski: *Potrącenie a zarzut potrącenia w procesie cywilnym*, Nowe Prawo (dalej: NP) 1977, nr 4, s. 556.

⁶ Dz. U. z 2019 r. poz. 55 ze zm.; dalej: u.k.r.z.

⁷ Ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. poz. 1469). Zob. też S. Cieślak: *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, sporządzona dla Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów* (RL-033-9/18).

łościowego z dnia 30 sierpnia 2019 r.⁸ Nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r. wprowadziła bowiem bardzo daleko idące modyfikacje w zakresie dopuszczalności zgłoszenia zarzutu potrącenia w procesie. W odniesieniu do tej kwestii od lat zgłaszano w doktrynie⁹ postulaty zmian stanu prawnego, warto się więc zastanowić, czy rozwiązanie zawarte w tej nowelizacji wychodzi im naprzeciw, a przede wszystkim czy wpływa na zmianę funkcji zarzutu potrącenia w procesie cywilnym.

II. ZNACZENIE PRAWNE POWOŁANIA SIĘ NA POTRĄCENIE W PROCESIE CYWILNYM ORAZ POSTĘPOWANIU UPADŁOŚCIOWYM *DE LEGE LATA*

1. ZGŁOSZENIE ZARZUTU POTRĄCENIA W PROCESIE

Na wstępie warto przypomnieć kilka podstawowych tez. Zgłoszenie w procesie zarzutu potrącenia stanowi niewątpliwie czynność procesową strony. Sam zarzut potrącenia jest zaś merytorycznym zarzutem peremptoryjnym¹⁰. Zdaniem W. Broniewicza zarzutem jest twierdzenie pozwanego o istnieniu określonej okoliczności faktycznej niesprzeczne z twierdzeniami powoda, uzasadniające skutek skierowany przeciwko powództwu¹¹. W wypadku zarzutu potrącenia chodzi o twierdzenie pozwanego o fakcie umorzenia wierzytelności na skutek złożenia przez niego (już wcześniej albo w toku procesu) oświadczenia woli, który to fakt sąd powinien uwzględnić jako jeden z elementów podstawy faktycznej rozstrzygnięcia¹². Te uwagi wstępne mają podstawowe znaczenie w praktyce postępowania cywilnego, bowiem należy w nim przede wszystkim dokonywać prawidłowego odróżnienia zgłoszenia zarzutu potrącenia stanowiącego czynność procesową od dokonania potrącenia będącego czynnością materialnoprawną. Brak poprawnej dystynkcji powyższych zachowań strony pozwanej prowadzi bowiem do naruszenia przez organ procesowy przepisów prawa procesowego¹³. Trzeba jednak zaznaczyć, że natura prawna zarzu-

⁸ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy — Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1802); dalej: nowelizacja prawa upadłościowego z dnia 30 sierpnia 2019 r.

⁹ Zob. np. M. Pyziak-Szafrnicka: *op. cit.*, s. 264.

¹⁰ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki: *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2016, s. 239–240; L. Stępiak: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 164–165; w doktrynie słusznie zarzut ten jest kwalifikowany jako środek właściwej obrony pozwanego *sensu stricto*; tak J. May: *Obrona pozwanego w procesie cywilnym przed sądem I instancji*, Warszawa 2013, s. 236 i 239.

¹¹ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki: *op. cit.*, s. 238.

¹² Tak L. Stępiak: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 142.

¹³ Jako przykład można podać pogląd SN wyrażony w wyroku z dnia 9 marca 2016 r., II CSK 354/15, Legalis, w którym przyjął, że: „Wykładnia przepisów postępowania oraz prawa materialnego, która doprowadziła sądy obu instancji do zgodnego wniosku, że zarzut potrącenia powinien zostać zgłoszony już w sprzeciwie od nakazu zapłaty, nie jest prawidłowa. Obydwa sądy nie poddały ocenie stosunku pomiędzy materialnoprawną czynnością, jaką

tu potrącenia w procesie jest ujmowana w sposób bardzo zróżnicowany, co jednak nie ma decydującego znaczenia dla ustalenia funkcji zarzutu potrącenia w analizowanych postępowaniach cywilnych¹⁴.

Już na podstawie stanu prawnego obowiązującego przed wejściem w życie nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r. powszechnie przyjmowano w literaturze¹⁵, że zgłoszenie zarzutu potrącenia w procesie może mieć miejsce w jednej z trzech sytuacji modelowych. Pierwsza sytuacja występuje wtedy, gdy w toku procesu pozwany zgłasza zarzut potrącenia dokonanego już wcześniej. Pozwany powołuje się wówczas na fakt umorzenia dochodzonej przez powoda wierzytelności wskutek złożonego przez dłużnika oświadczenia woli o potrąceniu swojej wzajemnej wierzytelności wobec powoda¹⁶. W drugiej sytuacji modelowej mamy do czynienia z zarzutem potrącenia o podwójnej naturze, tj. oświadczeniem woli o potrąceniu w rozumieniu prawa materialnego oraz czynnością procesową. Występuje ona wtedy, gdy pozwany dopiero w toku procesu dokonuje potrącenia w rozumieniu prawa materialnego i jednocześnie powołuje się na fakt dokonania tej czynności w toku procesu przez zgłoszenie zarzutu potrącenia¹⁷. Trzecia sytuacja modelowa zachodzi w razie zgłoszenia przez pozwanego zarzutu ewentualnego potrącenia. Jak słusznie zauważono w doktrynie, wchodzi on w grę tylko wtedy, gdy oświadczenie materialnoprawne o potrąceniu nie zostało wcześniej złożone przez pozwanego, a zarazem kwestionuje on istnienie wierzytelności powoda. W takiej sytuacji do umorzenia wierzytelności wskutek potrącenia dojdzie po spełnieniu przesłanki potrącenia, jaką jest istnienie wzajemnych wierzytelności, a więc z chwilą uznania roszczenia powoda za uzasadnione.

Ostatnia z wymienionych sytuacji modelowych stałaby się nieaktualna, gdyby wprowadzono w życie pierwotnie projektowany przepis art. 203¹ § 2, według którego zarzut potrącenia miał być dopuszczalny jedynie w zakresie, w którym istnienie wierzytelności powoda jest niesporne¹⁸. Wówczas, jeżeli pozwany kwestiono-

stanowi przewidziane w art. 499 k.c. oświadczenie o potrąceniu (którego złożenie dłużnikowi wzajemnemu — w razie wystąpienia przesłanek z art. 498 § 1 k.c. — wywołuje skutek wzajemnego umorzenia wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej), a procesową czynnością podniesienia zarzutu potrącenia, stanowiącego sposób obrony w toczącym się postępowaniu cywilnym, w której z kolei mieści się twierdzenie faktyczne o istnieniu wierzytelności przedstawionej do potrącenia i o skutecznym dokonaniu takiego potrącenia”.

¹⁴ Przeglądu zapatrywań na temat charakteru prawnego zarzutu potrącenia dokonał A. Olaś: *Zakres uprawnień...*, *op. cit.*, s. 437–438. A. Kuźniar trafnie zauważa, że trzeba odróżniać kwestie charakteru prawnego oraz funkcji zarzutu potrącenia; *idem: Funkcje...*, *op. cit.*, s. 36.

¹⁵ L. Stępnia: *Potrącenie w procesie cywilnym*, *Studia Prawnicze* 1973, z. 35, s. 154; M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 236–238.

¹⁶ M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 237. Na oznaczenie potrącenia w tej sytuacji modelowej używane jest też określenie zwykłego zarzutu nieistnienia (wygaśnięcia) roszczenia powoda ze względu na umorzenie wierzytelności powoda wskutek dokonanego uprzednio potrącenia; zob. A. Olaś: *Dopuszczalność zarzutu potrącenia w postępowaniu cywilnym — uwagi na tle projektu Ministra Sprawiedliwości ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 27.11.2017 r.*, *PPC* 2018, nr 2, s. 148.

¹⁷ M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 237. Na oznaczenie potrącenia w tej sytuacji modelowej używane jest też pojęcie zarzutu potrącenia w sensie ścisłym (właściwym); zob. A. Olaś: *Dopuszczalność potrącenia...*, *op. cit.*, s. 148.

¹⁸ Z tego powodu na podstawie projektu nowelizacji w ówczesnym brzmieniu A. Olaś trafnie stwierdził, że projektowana regulacja sprowadza się do całkowitego wyrugowania z procesu cywilnego ewentualnego zarzutu potrącenia; *idem: Dopuszczalność potrącenia...*, *op. cit.*, s. 159.

wałby roszczenie powoda, nie mógłby zgłosić zarzutu potracenia, bowiem z całą pewnością roszczenie powoda nie byłoby niesporne. W aktualnej wersji projektu art. 203¹ nie jest już przewidziany ten warunek skuteczności zarzutu potracenia w procesie. W zależności od wspomnianej wyżej sytuacji wyróżniano zarzut potracenia *sensu stricto* oraz zarzut potracenia *sensu largo*. Pierwszy z nich zachodził wyłącznie w sytuacji, gdy zarzut obejmował zarówno oświadczenie o potraceniu mające charakter materialnoprawny, jak i zarzut procesowy wskazujący na umorzenie wierzytelności wskutek potracenia, czego konsekwencją powinno być oddalenie powództwa w całości lub części. Zarzut potracenia *sensu largo* dotyczy zaś zarówno sytuacji, w której oświadczenie woli o potraceniu jest złożone w toku postępowania, jak i wypadku, gdy oświadczenie o potraceniu złożono poza postępowaniem, natomiast w ramach procesu zgłaszany jest jedynie zarzut procesowy informujący o tym, że wcześniej dokonano potracenia¹⁹.

Po wprowadzeniu art. 203¹ w literaturze pojawiła się rozbieżność w poglądach co do kwestii, czy ograniczenia dopuszczalności potracenia przewidziane w tym przepisie dotyczą zarzutu potracenia *sensu stricto* czy też tego zarzutu w ujęciu szerokim. Zdaniem Ł. Błaszczaka: „Obrona pozwanego w odniesieniu do potracenia dokonanego przed wszczęciem postępowania nie powinna sprowadzać się do podniesienia zarzutu potracenia, lecz do wskazania na zarzut w postaci bezzasadności powództwa, które już w momencie zainicjowania postępowania sprowadza się do oceny, że wierzytelność nie istnieje z racji jej umorzenia”. Autor opowiada się z tej przyczyny za odrzuceniem możliwości operowania pojęciem zarzutu potracenia *sensu largo*²⁰. Według przeciwnego zapatrywania, na gruncie art. 203¹ należy przyjmować jednolite pojęcie procesowego zarzutu potracenia, które obejmuje zarówno zarzut informujący (zarzut potracenia *sensu largo*), jak i zarzut potracenia kształtujący (zarzut potracenia *sensu stricto*). Zdaniem A. Torbusa: „Potracenie dokonane poza procesem (przed zawisłością sprawy) może stać się podstawą zarzutu informującego o fakcie potracenia, o ile są spełnione wymogi z art. 203¹”²¹.

Ustosunkowując się do tego sporu, należy poprzeć drugie z wymienionych wyżej zapatrywań. Przemawia za tym przede wszystkim cel nowej regulacji art. 203¹, jakim było ograniczenie nadużywania przez pozwanego zarzutu potracenia. Przyjęcie przeciwnego stanowiska prowadziłoby w praktyce do dysfunkcjonalności nowego rozwiązania procesowego. W tym zakresie za aktualny trzeba uznać pogląd

¹⁹ A. Torbus używa na oznaczenie zarzutu potracenia *sensu stricto* i *sensu largo* odpowiednio pojęcia zarzutu potracenia kształtującego oraz zarzutu potracenia informującego; *idem* (w:) *Kodeks...*, uw. 3 i 4 do art. 203¹, s. 450.

²⁰ Ł. Błaszczak: *Zarzuty...*, *op. cit.*, s. 91–93 i 100; podobnie M. Uliasz (w:) *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, pod red. J. Gołaczyńskiego, D. Szostka, Warszawa 2019, nb 9–10 do art. 203¹. Ostatnio wskazany autor jako uzasadnienie swojego poglądu podaje argument natury aksjologicznej, stwierdzając, że zastosowanie ograniczeń z art. 203¹ do zarzutu potracenia *sensu largo* „mogłoby doprowadzić do wydania wyroku uwzględniającego powództwo, a takiego rozwiązania nie da się pogodzić z poczuciem sprawiedliwości”.

²¹ A. Torbus (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 451.

SN²², który powołując się na stanowisko TK, stwierdził, że „prawo procesowe może też przewidywać niedopuszczalność powoływania się w toku postępowania sądowego na pewne czynności materialnoprawne lub wprowadzać tylko pewne ograniczenia co do dopuszczalności ich dokonywania, np. odnośnie do podnoszenia zarzutu potrącenia”. Jako dopuszczalny przykład takiego ograniczenia podał SN przepis art. 505⁴ § k.p.c., uznając, że w tym przepisie „ustawodawca zakazuje czegoś więcej, mianowicie nie pozwala na powoływanie się na potrącenie i stawianie z tego względu zarzutu potrącenia nawet wówczas, gdy oświadczenie o potrąceniu zostało złożone wcześniej, w szczególności jeszcze przed zawieszeniem postępowania sądowego”. Należy przy tym podkreślić, że pozwany, który przed zawisłością sporu złożył oświadczenie o potrąceniu, a zgłoszony w toku procesu zarzut potrącenia nie spełnił wymagań z art. 203¹ k.p.c., może dochodzić swej wierzytelności w kolejnym procesie.

Po tych uwagach wstępnych na temat pojęcia i rodzajów zarzutów potrącenia można przystąpić do określenia ich znaczenia prawnego i funkcji w ramach procesu cywilnego. W doktrynie prawa cywilnego materialnego i procesowego występują różnicowane poglądy co do prawnego charakteru zarzutu potrącenia w przedstawionych wcześniej sytuacjach modelowych. Można wśród nich wyróżnić dwa stanowiska²³: jedno o wyłącznie obronnym charakterze zarzutu pozwanego²⁴ oraz drugie — o zarzucie potrącenia jako środka dochodzenia roszczenia przez pozwanego²⁵.

²² Uzasadnienie uchwały SN z dnia 13 października 2005 r., III CZP 56/05, OSNC 2006, nr 7–8, poz. 119.

²³ W doktrynie dokonano też podziału poglądów na temat natury prawnej zarzutu potrącenia na trzy rodzaje podejścia: uznanie tego zarzutu za instrument obrony pozwanego, przyjęcie jego charakteru zaczepno-obronnego oraz traktowanie go jako środka dochodzenia roszczeń; tak Ł. Błaszczak: *Zarzut...*, *op. cit.*, s. 186 i n.

²⁴ H. Trammer: *Zarzut kompensaty a kodeks postępowania cywilnego*, Przegląd Sądowy 1936, nr 10, s. 325; M. Waligórski: *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947, s. 374–375; L. Stępnia: *op. cit.*, s. 179; M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 257; A. Olaś: *Dopuszczalność zarzutu...*, *op. cit.*, s. 166–168; *idem*: *Potrącenie a zapis na sąd polubowny w prawie polskim — wybrane zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, PPC 2014, nr 1, s. 87; J. May: *op. cit.*, s. 243–256; A. Torbus: *Procesowy zarzut potrącenia (w:) Rozprawy...*, *op. cit.*, s. 1272; *idem* (w:) *Kodeks...*, uw. 2 do art. 203¹, s. 449; warto wskazać, że ostatnio podany autor uznaje zarzut potrącenia za „klasyczny procesowy środek obrony, ponieważ jego uwzględnienie prowadzi do oddalenia powództwa w całości lub w części wobec umorzenia wierzytelności, z której powód wywodzi roszczenie procesowe”; S. Gurgul: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, wyd. 11, Legalis 2018, nb 1 do art. 93; stanowisko to jest również dominujące w orzecznictwie SN. Przykładowo można wskazać na wyroki z dnia 6 września 1983 r., IV CR 260/83, OSNCP 1984, nr 4, poz. 39; z dnia 11 września 1987 r., I CR 184/87, niepubl.; uchwałę z dnia 20 listopada 1987 r., III CZP 69/87, OSNCP 1989, nr 4, poz. 64; postanowienie z dnia 26 kwietnia 2001 r., II CZ 147/00, niepubl.; wyrok z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 190/03, niepubl., oraz wyrok z dnia 7 maja 2004 r., I CK 666/03, niepubl.; uchwałę z dnia 4 sierpnia 2005 r., III CZP 53/05, OSNC 2006, nr 2, poz. 30; wyrok z dnia 10 marca 2011 r., V CSK 311/10, Monitor Prawniczy (dalej: Mon. Praw.) 2012, nr 14, s. 770; postanowienie z dnia 8 sierpnia 2012 r., III CZ 58/12, niepubl.

²⁵ Zob. np. Z. Kłafkowski: *Wpływ zarzutu potrącenia na bieg przedawnienia i prekluzji roszczeń pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1962, z. 4, s. 23; J. Krajewski: *op. cit.*, s. 6; A. Kuźniar: *op. cit.*, s. 35 i n.; Ł. Błaszczak: *Zarzut...*, *op. cit.*, s. 204 — autor ten uznaje zarzut potrącenia za „szczególnego rodzaju sposób (formę) dochodzenia roszczeń”; pogląd ten jest też spotykany w judykaturze SN, np. w wyroku z dnia 4 listopada 1963 r., I CR 857/59, NP 1964, nr 12; w uzasadnieniu wyroku z dnia 18 kwietnia 2000 r., III KKN 720/98, niepubl.

Na podstawie obecnie obowiązującego stanu prawnego, po wejściu w życie nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r., należy przyjąć wyłącznie obronną funkcję zarzutu potrącenia w procesie z wszystkimi tego konsekwencjami, tj. niewywoływaniem stanu zawisłości sprawy w odniesieniu do wierzytelności zgłoszonej do potrącenia²⁶ oraz stanu powagi rzeczy osądzonej wyroku w odniesieniu do ustalenia przez sąd nieistnienia wierzytelności zgłoszonej przez pozwanego. W sposób konsekwentny należy także wyłączyć przypisywanie zgłoszeniu zarzutu potrącenia skutku materialnoprawnego, jaki jest związany z wytoczeniem powództwa, a mianowicie przerwanie biegu terminu przedawnienia roszczenia zgłoszonego przez pozwanego do potrącenia²⁷. Przyjęcie poglądu przeciwnego wymagałoby interwencji ustawodawcy i dokonania zmian w kodeksie postępowania cywilnego. Za takim ujęciem przemawia przede wszystkim konieczność zapewnienia w postępowaniu cywilnym niezbędnego poziomu formalizmu procesowego, tak by postępowanie było przewidywalne dla stron. Muszą one mieć pewność, że przeciwnik procesowy może dochodzić swych roszczeń tylko za pomocą środków procesowych wyraźnie uregulowanych, z których dokonaniem połączone jest wywołanie określonych skutków prawnych. W tym bowiem przejawia się podstawowe znaczenie gwarancyjne formalizmu procesowego traktowanego jako nieodłączna cecha procedury prawnie uregulowanej²⁸. W doktrynie zwrócono już uwagę na to, że jedną z funkcji regulacji formy czynności procesowej jest funkcja delimitacyjna polegająca na umożliwieniu odróżniania od siebie czynności procesowych. Zgłoszenie zarzutu procesowego jest inną czynnością procesową niż wytoczenie powództwa wzajemnego, co przejawia się między innymi w pełnieniu różnych funkcji w postępowaniu cywilnym²⁹. Z tego też względu trafnie stwierdza M. Waligórski, że „wysunięcie roszczenia wzajemnego możliwe jest w dwojakiej

²⁶ Zwolennicy poglądu o pełnieniu przez zarzut potrącenia w procesie funkcji środka dochodzenia roszczenia przyjmują albo w pełni powstanie stanu zawisłości sprawy, albo też z pewnymi ograniczeniami; zob. A. Kuźniar: *op. cit.*, s. 42–43. Szczegółne stanowisko zajął Z. Łabno, który przyznając zarzutowi potrącenia cechy roszczenia, po wyróżnieniu trzech sytuacji procesowych przyjął, że w dwóch z nich zarzut zgłoszenia zarzutu potrącenia wywołuje stan sprawy w toku; *idem: Potrącenie w procesie cywilnym a stan sprawy w toku*, Palestra 1971, z. 5, s. 33–34.

²⁷ Tak SN w wyroku z dnia 20 grudnia 2006 r., IV CSK 299/06, LEX nr 233051. Co do skutku w postaci przerwania biegu terminu przedawnienia wskutek zarzutu potrącenia zob. też pogląd SN wyrażony w uchwale z dnia 19 października 2007 r., III CZP 58/07, który poddano krytyce w nauce prawa procesowego cywilnego; zob. A. Olaś: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 84; *idem: Dopuszczalność...*, *op. cit.*, s. 169. Warto zaznaczyć, że również zwolennicy poglądu o pełnieniu przez zarzut potrącenia w procesie funkcji środka dochodzenia roszczenia wyłączają możliwość przerwania biegu terminu przedawnienia wskutek zgłoszenia tego zarzutu w sposób bezskuteczny w procesie cywilnym; zob. np. A. Kuźniar: *op. cit.*, s. 45. W doktrynie prawa cywilnego materialnego dominuje przeciwne zapatrywanie, według którego zgłoszenie zarzutu potrącenia przerywa bieg terminu przedawnienia objętego nim roszczenia; zob. np. P. Machnikowski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, wyd. 9, Legalis 2019, uw. 2 do art. 123; A. Brzozowski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 9, Legalis 2018, nb 3 do art. 123; P. Sobolewski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, wyd. 24, Legalis 2020, uw. 32 do art. 123.

²⁸ S. Cieślak: *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 118–119.

²⁹ Na temat funkcji regulacji formy czynności procesowych zob. S. Cieślak: *Formalizm...*, *op. cit.*, s. 122–124.

formie. Można wystąpić z roszczeniem wzajemnym wyłącznie w tym celu, aby przy jego pomocy spowodować umorzenie roszczenia głównego, czego typowym przykładem jest przeciwstawienie roszczenia do kompensaty z roszczeniem głównym”. Drugą formą jest zaś powództwo wzajemne, wytaczane w celu uzyskania orzeczenia co do roszczenia wzajemnego³⁰.

Skutków powagi rzeczy osądzonej nie można przypisywać *de lege lata* motywom zawartym w uzasadnieniu wyroku, według których nie jest uzasadnione roszczenie zgłoszone przez pozwanego do potrącenia. Motywy takie nie wiążą sądu w innej sprawie cywilnej³¹. Jeżeli zgłoszenie zarzutu potrącenia w procesie miałyby pełnić funkcję dochodzenia roszczenia, należałoby wyraźnie uregulować tę kwestię w kodeksie postępowania cywilnego. Oczywiście można wprowadzić regulację ustawową, według której zgłoszenie zarzutu potrącenia wywołuje skutek w postaci zawisłości sporu oraz powstania obowiązku sądu zajęcia stanowiska wobec twierdzenia pozwanego o istnieniu wzajemnej wierzytelności przedstawionej do potrącenia w wyroku, w sytuacji gdy sąd ustosunkowuje się do tego twierdzenia w sposób negatywny. Nie zmienia to jednak faktu, że *de lege lata* z przepisów kodeksu postępowania cywilnego nie można wyprowadzić istnienia takiej kompetencji sądu.

Oceny tej nie zmieniło przyjęcie przez ustawodawcę regulacji zamieszczonej w dodanym art. 203¹ § 3 w ramach nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r. Na jego podstawie zarzut potrącenia można podnieść tylko w piśmie procesowym, do którego odpowiednio należy stosować przepisy dotyczące pozwu, z wyjątkiem opłat. Można się spodziewać, że wprowadzenie tego przepisu stanie się ważnym argumentem dla zwolenników poglądu o pełnieniu przez zarzut potrącenia funkcji środka dochodzenia roszczeń. Już jednak w uzasadnieniu projektu nowelizacji projektodawca przyjął, że „sąd w wyroku kończącym proces nie rozstrzyga odrębnie o zasadności tego zarzutu, więc jego nieuwzględnienie nie rodzi powagi rzeczy osądzonej i nie pozbawia pozwanego prawa do dochodzenia jego wierzytelności w innym procesie, na zwykłych zasadach”³². Skoro odesłaniu do odpowiedniego stosowania do zgłaszania zarzutu potrącenia przepisów dotyczących pozwu nie towarzyszą propozycje zmian kodeksu postępowania cywilnego odnoszące się do zawisłości sporu i rozstrzygnięcia w wyroku o nieistnieniu wierzytelności wzajemnej pozwanego, trafne jest wiązanie w nauce prawa procesowego cywilnego³³ regulacji zamieszczonej w art. 203¹ § 3 wyłącznie z zamiarem podwyższenia stopnia sformalizowania czynności zgłoszenia zarzutu potrącenia, przez wyłączenie możliwości ustnego dokonania tej czynności³⁴. Taka ocena sprawia, że również po wejściu w życie projektu art. 203¹ zapewne nadal toczyć się będzie dyskusja na temat celowości

³⁰ M. Waligórski: *op. cit.*, s. 374–375.

³¹ Tak trafnie SN w wyroku z dnia 6 lipca 2012 r., V CSK 368/11, Legalis.

³² Uzasadnienie, s. 163, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji; www.sejm.gov.pl.

³³ A. Ołaś: *Dopuszczalność zarzutu...*, *op. cit.*, s. 167.

³⁴ O kryteriach oceny stopnia sformalizowania czynności procesowych zob. S. Cieślak: *Formalizm...*, *op. cit.*, s. 106–108.

przekształcenia funkcji zarzutu potrącenia w procesie z wyłącznie obronnej na funkcję mieszaną, pozwalającą w sposób kompleksowy uregulować sytuację prawną stron mających względem siebie wzajemne roszczenia. Powołany przepis jedynie w niewielkim stopniu może się bowiem przyczynić do ograniczenia zjawiska obstrukcji procesowej ze strony pozwanego, polegającej na zgłaszaniu, w celu przedłużenia merytorycznego rozpoznania sprawy, zarzutu potrącenia wierzytelności, których nieistnienia jest on świadomy. Zjawisko to jest dostrzegane od lat i zgłaszano już postulaty *de lege ferenda* w tej kwestii³⁵. W pewnym zakresie zjawisko to można będzie zwalczać dzięki wprowadzeniu w ramach tej samej nowelizacji wyrażnej regulacji instytucji zakazu nadużycia praw procesowych. Nie ulega bowiem wątpliwości, że zgłoszenie nieuzasadnionego zarzutu potrącenia nie w celu umorzenia wzajemnej wierzytelności pozwanego względem powoda, ale w celu przedłużenia merytorycznego rozpoznawania sprawy, stanowi nadużycie prawa procesowego przez ten podmiot. Warto też zaznaczyć, że w literaturze³⁶ zwrócono uwagę, iż nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego uchwalona w 2019 r. była dobrą okazją do precyzyjnego unormowania kwestii zgłaszania zarzutu potrącenia w procesie i skutków takiej czynności, w tym między innymi można było wprowadzić takie przepisy, na podstawie których można byłoby przyjąć w sposób niebudzący wątpliwości, że zarzut ten stanowi również środek dochodzenia roszczenia. Zmiany takiej nie dokonano, zaś pozostałe kwestie uregulowane w art. 203¹ są związane ze zwiększeniem ograniczeń procesowych dotyczących zgłaszania zarzutu potrącenia, co nie ma jednak wpływu na sposób ujęcia funkcji tego zarzutu pełnionej w procesie cywilnym.

Już po wprowadzeniu do kodeksu postępowania cywilnego przepisu art. 203¹ pogłębionej analizy charakteru prawnego zarzutu potrącenia dokonał Ł. Błaszczak. Autor opowiedział się za uznaniem tego zarzutu za szczególny sposób dochodzenia roszczenia. Z uwagi na rozwinięcie przez niego argumentacji wcześniej niewystępującej w doktrynie, warto poświęcić jego rozważaniom dodatkowe uwagi. Zgodzić się trzeba z twierdzeniem, że w żadnym przepisie nie ma mowy o tym, czym jest środek dochodzenia roszczeń, a problematyka ta jest przede wszystkim wytworem nauki³⁷. Następnie autor przyjmuje, że „problem ten należałoby jednak rozpatrywać na płaszczyźnie nie tyle powagi rzeczy osądzonej, ile raczej mocy wiążącej prawomocnego wyroku i wynikających z tego konsekwencji (w rozumieniu skutków powiązanych z mocą wiążącą prawomocnego rozstrzygnięcia)”³⁸. Z punktu widzenia interesującej nas kwestii dla autora podstawowe znaczenie ma skutek pozytywny

³⁵ M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 263. Jeden z postulatów został zrealizowany w dodanym art. 203¹ § 1. Autorka postulowała bowiem ograniczenie swobody podnoszenia zarzutu potrącenia w ten sposób, by wymagać merytorycznego związku między roszczeniem powoda a roszczeniem wzajemnym albo by roszczenie wzajemne pozwanego było udowodnione w określony sposób. W przepisie uwzględniono obydwie te propozycje.

³⁶ W. Jurcewicz wskazuje jako możliwe rozwiązanie przyjęcie przepisu wzorowanego na § 322 ust. 2 niem. ZPO; *idem*: *Zarzut potrącenia w projekcie nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, Państwo i Prawo 2019, z. 2, s. 80.

³⁷ Ł. Błaszczak: *Zarzut...*, *op. cit.*, s. 211.

³⁸ *Ibidem*, s. 218–219.

i negatywny prawomocności materialnej wyroku wydanego w postępowaniu, w którym zgłoszono zarzut potrącenia³⁹. W konkluzji swych rozważań wyraża on pogląd, że w odniesieniu do zarzutu potrącenia mamy do czynienia z mocą wiążącą uzasadnienia wydanego przez sąd wyroku⁴⁰. Przyjęcie takiego poglądu pozwala, zdaniem autora, na zapewnienie stabilności rozstrzygnięć sądu w przedmiocie zarzutu potrącenia, uniemożliwiając dochodzenie wierzytelności w innym postępowaniu na podstawie art. 366 k.p.c. Jest to zarazem zasadniczy argument na poparcie tezy o zarzucie potrącenia jako środka dochodzenia roszczenia.

Ustosunkowując się do przedstawionej argumentacji, należy stwierdzić, że jest ona nie do pogodzenia z koniecznością utrzymania niezbędnego poziomu formalizmu procesowego, który zapewnia należytą ochronę praw procesowych stron postępowania. Przede wszystkim trzeba bowiem zwrócić uwagę, że nie w każdym wypadku jest sporządzane uzasadnienie wyroku, co oznacza, że nie zawsze będzie możliwe ustalenie, czy zarzut potrącenia został uwzględniony przez sąd, czy też powództwo oddalono z innej przyczyny. Bez zmiany stanu prawnego zaakceptowanie tego stanowiska nie jest więc dopuszczalne. Po drugie, teza o zapewnieniu stabilności ustaleń sądu co do zarzutu potrącenia jest uzasadniona na płaszczyźnie aksjologicznej, co nie zmienia faktu, że bez interwencji ustawodawcy nie jest możliwe osiągnięcie tej stabilności.

Dokonanie dalej idącego przekształcenia funkcji zarzutu potrącenia w procesie cywilnym powinno być poprzedzone badaniami instytucji zarzutu potrącenia na płaszczyźnie aksjologicznej. Wchodzą tu w grę głównie takie wartości, jak sprawność załatwiania spraw cywilnych czy też podejmowanie czynności procesowych, w tym zgłaszanie zarzutu potrącenia, zgodnie z dobrymi obyczajami (art. 3 k.p.c.), a więc w takim celu, jaki jest dla nich przewidziany w kodeksie postępowania cywilnego. Ponadto, należy przy tym zapewnić, by regulacja procesowa nie wypaczała funkcji potrącenia wynikającej z prawa materialnego, polegającej na ułatwieniu obrotu prawnego związanego z regulowaniem wzajemnych należności.

W obecnym stanie prawnym i praktyce procesu cywilnego mamy do czynienia ze swoistym paradoksem. Przyczyną regulacji zarzutu potrącenia w kodeksie postępowania cywilnego jest zapewnienie pozwanemu środka właściwej reakcji na podstępne działanie powoda, które polega na tym, że dochodzi on przymusowego spełnienia świadczenia przez pozwanego, pomimo że pozwany może domagać się spełnienia wzajemnego świadczenia od powoda. Na takie uzasadnienie instytucji potrącenia wskazywano w prawie rzymskim. Dochodzenie w procesie czegoś, co i tak trzeba będzie zwrócić, uważano bowiem w prawie rzymskim za postępowanie nierzetelne (*dolus*, D. 44, 4, 8 pr.), a to było zaprzeczeniem dobrej wiary⁴¹. Z drugiej

³⁹ *Ibidem*, s. 220.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 243.

⁴¹ K. Kolańczyk: *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978, s. 460. W prawie rzymskim, gdy wierzyciel żądał w procesie całej sumy bez potrącenia wzajemnej wierzytelności pozwanego, sędzia oddalał jego powództwo w całości

strony w praktyce współczesnego procesu cywilnego spotykamy się z sytuacją procesową, w której to pozwany zachowuje się nieuczciwie, wykorzystując zarzut potrącenia jako element taktyki procesowej zmierzającej wyłącznie do przedłużenia postępowania. Dokonanie zmian regulacji ustawowej w tym przedmiocie warto byłoby poprzedzić przeprowadzeniem badań statystycznych mających na celu ustalenie liczby spraw, w których pozwani zgłaszali zarzut potrącenia, a w ramach tej liczby — określenie odsetka spraw, w których ten zarzut został uwzględniony przez sąd. Uzyskanie wyniku takiego badania powinno być punktem wyjścia do przeprowadzenia badania celowości zmiany aktualnego stanu prawnego w celu realizacji przyjętych założeń aksjologicznych.

2. POTRĄCENIE WE WŁAŚCIWYM POSTĘPOWANIU UPADŁOŚCIOWYM *DE LEGE LATA*

Odrębnej uwagi wymaga funkcja pełniona przez oświadczenie wierzyciela o skorzystaniu z prawa potrącenia w postępowaniu upadłościowym, składane na podstawie art. 96 pr. upad. W tym wypadku mamy do czynienia z sytuacją procesową kwalifikowaną jako jeden ze sposobów zaspokojenia wierzytelności upadłościowej poza postępowaniem podziałowym, a więc w sposób wyjątkowy w postępowaniu upadłościowym⁴². Aksjologiczne uzasadnienie szczególnego uregulowania dopuszczalności potrącenia w ramach postępowania upadłościowego jest zgoła odmienne niż w wypadku zarzutu potrącenia w procesie. Podobnie jak pod rządem poprzednio obowiązującego prawa upadłościowego z 1934 r.⁴³, także obecnie należy uznać, że regulacja potrącenia w postępowaniu upadłościowym jest wyrazem kompromisu między dwoma założeniami: zasadą równości wierzycieli upadłościowych oraz wymaganiami sprawiedliwości czy też słuszności. Równość wierzycieli znajduje swój wyraz w proporcjonalnym zaspokojeniu ich należności z masy upadłości. Natomiast wymaganie słuszności wiąże się z tym, że w przypadku wierzytelności wzajemnych upadłego i wierzyciela nie uznaje się za sprawiedliwe (słuszne)

z tego powodu, że jego zachowanie było traktowane jako podstęp — *dolus*; zob. A. Dębiński: *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2008, s. 331. Warto też zauważyć, że instytucja potrącenia ewoluowała w prawie rzymskim, a w doktrynie wyróżnia się cztery fazy jej rozwoju; zob. szerzej W. Osuchowski: *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1986, s. 423–424.

⁴² Już pod rządem prawa upadłościowego z 1934 r. zwrócono uwagę, że potrącenie stanowi wyjątkowy sposób zaspokojenia wierzytelności upadłościowej w ramach postępowania upadłościowego; zob. S. Cieślak: *Podział funduszy masy upadłości*, Warszawa 2000, s. 21; tak też po uchwaleniu prawa upadłościowego i naprawczego S. Cieślak: *Fundusze masy upadłości — postępowanie podziałowe. Komentarz*, Warszawa 2004, nb 2 do art. 337, s. 34; *idem* (w:) *System prawa handlowego*, pod red. S. Włodyki, A. Szumańskiego, t. 6, *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, pod red. A. Hrycaj, A. Jakubeckiego, A. Witosza, wyd. 2, Warszawa 2020, s. 1170–1171. Zob. też P. Janda: *Potrącenie jako sposób zaspokojenia roszczenia wierzyciela po ogłoszeniu upadłości obejmującej likwidację majątku*, *Mon. Praw.* 2007, nr 4, s. 182–190.

⁴³ T.j. Dz. U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm.

żądać, by wierzyciel, a zarazem dłużnik masy upadłości spełnił w całości swoje świadczenie na rzecz masy upadłości, a w zamian uzyskiwał jedynie część swojej należności, uczestnicząc w postępowaniu podziałowym na równi z pozostałymi wierzycielami upadłościowymi⁴⁴. W rezultacie skorzystania przez wierzyciela upadłościowego z potrącenia w postępowaniu upadłościowym może dojść do całkowitego lub częściowego zaspokojenia jego należności z masy upadłości, co jest uzależnione od tego, czy mieści się ona, czy też przewyższa wzajemną wierzytelność upadłego, bądź też czy są one równe.

W celu wyeliminowania możliwości wykorzystania instytucji potrącenia przez jednego z wierzycieli upadłego na niekorzyść pozostałych wierzycieli, w prawie upadłościowym (art. 93–96 pr. upad.) przewidziano jednak dodatkowe ograniczenia skuteczności potrącenia względem ogólnej regulacji warunków potrącenia przewidzianych w kodeksie cywilnym. Chodzi przy tym jedynie o ograniczenia tej skuteczności w czasie trwania właściwego postępowania upadłościowego, bowiem odnoszą się one wyłącznie do masy upadłości⁴⁵. Gdy potrącenie przez wierzyciela okaże się skuteczne, syndyk nie będzie dochodził, w części lub w całości, spełnienia świadczenia przez wierzyciela upadłościowego w ramach likwidacji masy upadłości, jeżeli uległa ona umorzeniu wskutek oświadczenia o potrąceniu złożonego przez wierzyciela upadłościowego. Ograniczenia potrącenia w postępowaniu upadłościowym nie wyłączają ogólnych przesłanek potrącenia z kodeksu cywilnego, w tym konieczności złożenia oświadczenia o potrąceniu (brak automatyzmu skutków potrącenia). W wyroku z dnia 10 marca 2011 r. SN słusznie uznał, że „artykuły 93–96 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. — Prawo upadłościowe i naprawcze (t.j. Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1361 ze zm.) nie naruszają zasady, że potrącenie jest wykonywane przez oświadczenie woli złożone drugiej stronie”⁴⁶.

Jeżeli wierzytelność zgłoszona do potrącenia nie zostanie uznana w liście wierzytelności, obowiązkiem syndyka masy upadłości stanie się ściąganie wierzytelności przysługującej upadłemu względem wierzyciela, który wcześniej dokonał nieskutecznego potrącenia⁴⁷. Stosownie do art. 245 ust. 1 pkt 7 pr. upad. (przepis

⁴⁴ M. Pyziak-Szafnicka: *op. cit.*, s. 289.

⁴⁵ Sam sposób dokonania potrącenia, przewidziany w prawie cywilnym materialnym, nie jest modyfikowany w prawie upadłościowym, tzn. jest ono dokonywane przez oświadczenie woli złożone drugiej stronie; tak też SN w wyroku z dnia 10 marca 2011 r., V CSK 311/10, Mon. Praw. 2012, nr 14, s. 770, oraz SA w Gdańsku w wyroku z dnia 9 maja 2014 r., V ACa 186/14, Legalis.

⁴⁶ V CSK 311/10, Mon. Praw. 2012, nr 14, s. 770. Pogląd SN poparł A. Torbus: *Procesowy zarzut potrącenia*, *op. cit.*, s. 1274.

⁴⁷ W wyroku z dnia 11 września 2003 r., III CKN 516/01, Legalis, sąd prawidłowo uznał, że wierzyciel będący jednocześnie dłużnikiem upadłego nie może w procesie z powództwa syndyka o zapłatę bronić się zarzutem potrącenia, jeżeli w postępowaniu upadłościowym sędzia-komisarz nie uznał potrącenia wierzytelności upadłego (art. 34–37 i art. 161 § 2 pr. upad.; t.j. Dz. U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm.). Warunkiem skuteczności potrącenia kosztem masy upadłości jest uznanie wierzytelności przedstawianej do potrącenia przez wierzyciela upadłościowego; tak trafnie np. P. Zimmerman: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, wyd. 6, Legalis 2020, nb 5 do art. 93. Trzeba jednak podkreślić, że nie mamy w tym wypadku do czynienia z wprowadzeniem modyfikacji regulacji potrącenia w kodeksie cywilnym, lecz nieskutecznością potrącenia kosztem masy upadłości. Na podstawie art. 263

ten utraci moc z dniem 1 grudnia 2020 r., stosownie do art. 19 pkt 39 u.k.r.z.) na liście wierzytelności umieszcza się w osobnej rubryce między innymi ustalenie (w ustawie używane jest nieadekwatne określenie „informacja”), czy wierzycielowi przysługuje prawo potrącenia. Jeżeli zatwierdzono listę wierzytelności, na której wierzytelność podmiotu składającego oświadczenie o potrąceniu nie została uznana (np. w ogóle nie wniesiono sprzeciwu na odmowę uznania zgłoszonej wierzytelności — art. 256 ust. 1 pkt 2 pr. upad.), bądź też wniesiony sprzeciw został prawomocnie oddalony przez sędziego-komisarza (art. 259 pr. upad.), powstanie obowiązek syndyka ściągnięcia wierzytelności przysługującej upadłemu względem podmiotu, który złożył nieskuteczne oświadczenie o potrąceniu. Trzeba jednak podkreślić, że nie mamy w tym wypadku do czynienia z wprowadzeniem modyfikacji regulacji potrącenia w kodeksie cywilnym, lecz tylko z nieskutecznością potrącenia kosztem masy upadłości. Na podstawie art. 263 pr. upad. wierzyciel może dochodzić swej wierzytelności w oddzielnym postępowaniu, pomimo odmowy uznania w postępowaniu upadłościowym.

Skuteczne oświadczenie o skorzystaniu z prawa potrącenia, złożone przez wierzyciela upadłościowego, wywołuje natomiast dwa rodzaje skutków⁴⁸: materialnoprawny (umorzenie wzajemnych wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej) i procesowy (wyłączenie potrzeby i możliwości likwidacji majątku masy przez syndyka przez ściągnięcie wierzytelności upadłego w części, w której wierzytelność uległa umorzeniu).

Z powyższych uwag wynika, że ograniczenia dopuszczalności potrącenia w art. 93–96 pr. upad. mają charakter procesowy w tym sensie, że przyznają niektórym wierzycielom swoisty przywilej w zakresie egzekwowania ich należności przysługujących względem upadłego. Z tego też względu oświadczenie o potrąceniu składane przez wierzyciela upadłościowego uzyskuje charakter środka dochodzenia wierzytelności z masy upadłości⁴⁹. Jak już wspomniano, warunkiem umorzenia wzajemnych wierzytelności upadłego i jego wierzyciela jest zgłoszenie wierzytelności przez wierzyciela upadłościowego. Złożenie oświadczenia o potrąceniu wymaga wskazania konkretnej wysokości wymagalnej wierzytelności przedstawionej do potrącenia⁵⁰.

Jednym z warunków skuteczności takiego potrącenia jest złożenie przez wierzyciela upadłościowego oświadczenia o skorzystaniu z prawa potrącenia najpóźniej przy zgłoszeniu przez niego wierzytelności (art. 96 pr. upad.). Złożenie oświadcze-

pr. upad. wierzyciel może dochodzić swej wierzytelności w oddzielnym postępowaniu, pomimo odmowy uznania w postępowaniu upadłościowym.

⁴⁸ R. Adamus przyjmuje, że potrącenie ma w tym wypadku podwójny charakter prawny; *idem*: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Legalis 2019, nb 2 do art. 93.

⁴⁹ Oczywiście nie chodzi w tym wypadku o potrącenie jako środek dochodzenia roszczenia w rozumieniu art. 263 pr. upad., dokonywane po odmowie uznania wierzytelności w postępowaniu upadłościowym; tak trafnie SA we Wrocławiu w wyroku z dnia 10 listopada 2015 r., I ACa 463/15, Legalis.

⁵⁰ Tak SN w wyroku z dnia 28 października 1999 r., II CKN 551/98, OSNC 2000, nr 5, poz. 98.

nia o potrąceniu już po zgłoszeniu wierzytelności przez wierzyciela upadłościowego sprawi, że to oświadczenie nie wywoła skutków prawnych względem masy upadłości, nie dojdzie do umorzenia wierzytelności i obowiązkiem syndyka stanie się ściąganie należności od wierzyciela upadłościowego, która przysługuje upadłemu. W analizowanej sytuacji oświadczenie o potrąceniu jest więc powiązane ze zgłoszeniem wierzytelności, a więc z czynnością stanowiącą dochodzenie roszczenia przez wierzyciela upadłościowego. Stanowią one oczywiście odrębne czynności procesowe, ponieważ czym innym jest zgłoszenie wierzytelności, a czym innym złożenie oświadczenia o skorzystaniu z prawa potrącenia tej wierzytelności z wazną wierzytelnością upadłego. Pozostają one jednak w funkcjonalnym związku. Inaczej niż w wypadku zarzutu potrącenia zgłaszanego przez pozwanego w procesie, skorzystanie z potrącenia przez wierzyciela we właściwym postępowaniu upadłościowym ma dominującą funkcję egzekucyjną. Wierzyciel upadłościowy występuje w tym wypadku przede wszystkim w roli podmiotu dochodzącego swojego świadczenia z masy upadłości, co nie wyklucza faktu, że jednocześnie broni się w ten sposób przed dochodzeniem od niego wierzytelności przysługującej upadłemu w ramach likwidacji majątku masy upadłości przez syndyka. Nie jest natomiast dopuszczalne zgłoszenie zarzutu potrącenia w procesie wszczętym przez syndyka przeciwko wierzycielowi upadłościowemu, jeżeli wcześniej oświadczenie o skorzystaniu z prawa potrącenia nie zostało złożone do chwili zgłoszenia wierzytelności. Na poparcie zasługuje więc pogląd SN wyrażony w wyroku z dnia 7 kwietnia 2017 r., według którego: „Z przepisu art. 96 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (t.j. Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1361 ze zm.) wynika jednoznacznie, że potrącenie może dotyczyć tylko wierzytelności zgłoszonej do masy upadłości, skoro termin na oświadczenie o potrąceniu został powiązany ze zgłoszeniem wierzytelności. Za takim rozumieniem art. 96 ustawy przemawiają również ważne względy związane z postępowaniem upadłościowym. Brak podstaw prawnych do tego, aby wierzyciel mógł zgłosić skutecznie zarzut potrącenia w czasie, gdy trwa już postępowanie upadłościowe, w odrębnym postępowaniu, w którym syndyk dochodzi należnej masy wierzytelności. Uzyskałby w ten sposób zaspokojenie swojej wierzytelności poza postępowaniem upadłościowym, co prowadzi do niemającego podstawy prawnej uszczuplenia masy upadłości poza kontrolą, jaką sprawuje nad nią sędzia komisarz i sąd upadłościowy”⁵¹. Trafnie też SN stwierdza, że potrącenie może dotyczyć tylko wierzytelności zgłoszonej do masy upadłości⁵². W przypadku równoległego toczenia się procesu i postępowania upadłościowego w procesie wierzyciel upadłego nie może zgłosić skutecznie zarzutu potrącenia.

Za proceduralnym charakterem ograniczeń potrącenia w postępowaniu upadłościowym przemawia jeszcze jeden argument. Analizowane ograniczenia dotyczą

⁵¹ V CSK 519/16, Legalis.

⁵² Tak w uzasadnieniu wyroku SA w Katowicach z dnia 20 listopada 2019 r., I ACa 738/17, Legalis.

tylko potrącenia wierzytelności upadłościowych powstałych przed ogłoszeniem upadłości z wierzytelnością upadłego powstałą przed ogłoszeniem upadłości i wchodzącą w skład masy upadłości. Obie wierzytelności muszą więc istnieć w chwili ogłoszenia upadłości⁵³.

Ograniczenia potrącenia w postępowaniu upadłościowym nie dotyczą wobec tego następujących wypadków:

- gdy wierzytelność w stosunku do upadłego i wzajemna wierzytelność w stosunku do wierzyciela upadłościowego powstają po ogłoszeniu upadłości; w tym wypadku nie wchodzi w grę ograniczenia proceduralne potrącenia w ramach postępowania upadłościowego, natomiast potrącenia mogą dokonać zarówno wierzyciel, jak i syndyk masy upadłości na ogólnych zasadach przewidzianych w kodeksie cywilnym; syndyk działa jako zastępca pośredni upadłego w imieniu własnym, ale na rzecz upadłego (art. 160 ust. 1 pr. upad.);
- gdy wierzytelność upadłego w stosunku do wierzyciela powstała przed ogłoszeniem upadłości, natomiast wzajemna wierzytelność upadłościowa stanowi tzw. dług masy, powstały po ogłoszeniu upadłości; w tym wypadku również nie wchodzi w grę ograniczenia proceduralne potrącenia w ramach postępowania upadłościowego, natomiast potrącenia mogą dokonać zarówno wierzyciel, jak i syndyk masy upadłości na ogólnych zasadach przewidzianych w kodeksie cywilnym.

W orzecznictwie SN wyrażono jednak sprzeczne poglądy co do skuteczności potrącenia dokonanego przez dłużnika upadłego w okresie roku przed ogłoszeniem upadłości, jeżeli dotyczyło ono wierzytelności nabytej przez niego w drodze przelewu lub indosu w tym okresie. W wyroku z dnia 21 sierpnia 2003 r.⁵⁴, wydanym pod rządem prawa upadłościowego z 1934 r., uznano, że takie oświadczenie o potrąceniu nie wywołuje skutku w postaci umorzenia wierzytelności. Przeciwnie stanowisko zajął SN pod rządem prawa upadłościowego i naprawczego⁵⁵ w wyroku z dnia 6 lutego 2008 r.⁵⁶

⁵³ Tak SN w tezie 2 wyroku z dnia 18 sierpnia 2018 r., IV CSK 642/16, Legalis; wyrok SA we Wrocławiu z dnia 18 września 2015 r., I ACa 875/15, Legalis.

⁵⁴ III CZP 48/03, Legalis; tak wcześniej w wyroku z dnia 19 listopada 2004 r., V CSK 231/04, Lex Polonica nr 403820, oraz wyrok z dnia 30 listopada 2005 r., III CSK 224/05, Legalis.

⁵⁵ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. — Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. Nr 60, poz. 535 ze zm.).

⁵⁶ II CSK 427/07, Legalis; sprzeciwiła się temu stanowisku SN w swojej glosie do tego orzeczenia M. Pyziak-Szafnicka, OSP 2009, z. 3, poz. 36. W powołanym wyroku SN powrócił do wcześniej zajętego stanowiska w wyroku z dnia 15 grudnia 1994 r., I CRN 149/94, Legalis. Pogląd SN wyrażony w ostatnio wskazanym wyroku zaaprobował zaś w swojej glosie F. Zedler, OSP 1996, z. 4, poz. 84. Zdaniem A. Jakubeckiego rozbieżności w poglądach różnych składów SN oraz wśród przedstawicieli doktryny uzasadniają interwencję ustawodawcy, przy czym jego zdaniem ewentualna nowelizacja powinna zmierzać do zagwarantowania skuteczności potrącenia dokonanego przed ogłoszeniem upadłości; *idem*: *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2010, uw. 1 do art. 94, s. 210. Warto też wskazać, że pod rządem art. 35 pr. upad. z 1934 r. zapatrywanie o skuteczności potrącenia sprzed ogłoszenia upadłości w analizowanej sytuacji wyraził M. Allerhand: *Prawo upadłościowe. Prawo o postępowaniu układowym*, t. 1, Warszawa 1937, uw. 12 do art. 35, s. 193.

Zajmując stanowisko w tym sporze, należy stwierdzić, że nie powinno budzić wątpliwości, iż „antyspekulacyjna” funkcja regulacji zamieszczonej w art. 94 ust. 1 pr. upad. przemawiałaby raczej za przyjęciem poglądu, że potrącenie przez dłużnika masy w ciągu roku przed ogłoszeniem upadłości wierzytelności nabytej przez niego w tym okresie, ze świadomością istnienia podstaw do ogłoszenia upadłości, nie wywołuje skutku w stosunku do masy upadłości. Obowiązkiem syndyka powinno być egzekwowanie wierzytelności upadłego wobec takiego wierzyciela. Oczywiście, jeżeli upadłość nie zostałaby ogłoszona w ciągu roku od dokonania potrącenia albo też w ogóle nie zostałaby ona ogłoszona, oświadczenie wierzyciela wywołałoby skutek materialnoprawny na podstawie ogólnych przepisów kodeksu cywilnego o potrąceniu.

Proceduralny charakter ograniczeń potrącenia przewidzianych w prawie upadłościowym, w tym także ograniczenia z art. 94 ust. 1, *de lege lata* przemawia jednak za stanowiskiem przeciwnym. Chodzi o pozbawienie realnej ochrony wierzyciela, który nabył wierzytelność wobec dłużnika bez świadomości jego niewypłacalności i złożył oświadczenie o potrąceniu, w sytuacji zakwestionowania skuteczności tego oświadczenia przez syndyka. W procesie syndyka przeciwko dłużnikowi masy, wszczętym w ramach likwidacji masy upadłości, ten ostatni nie mógłby się bronić podniesieniem zarzutu potrącenia dokonanego przed ogłoszeniem upadłości. Jak bowiem była już o tym mowa, warunkiem skutecznego zgłoszenia zarzutu potrącenia jest zgłoszenie wierzytelności, którego w analizowanej sytuacji procesowej pozwany nie mógł dokonać z oczywistych względów. Wobec jednak kontrowersji narosłych wokół tego problemu procesowego, zgłoszony w doktrynie⁵⁷ postulat zmiany regulacji ustawowej należy uznać za uzasadniony. Przyjęcie takiego rozwiązania sprawiłoby jednocześnie, że nie dochodziłoby również do wypaczenia instytucji potrącenia ukształtowanej w prawie materialnym.

Gdy wierzyciel upadłościowy stał się dłużnikiem masy, całkowicie wyłączona jest możliwość potrącenia (art. 95 pr. upad.). Uzasadnieniem tej normy jest potrzeba wyeliminowania ewentualnych nadużyć ze strony wierzyciela, który po ogłoszeniu upadłości mógłby dokonać transakcji z syndykiem, prowadzącym przedsiębiorstwo upadłego, z powziętym z góry zamiarem niespełnienia świadczenia należnego syndykowi, w celu potrącenia z jego wierzytelnością powstałą przed ogłoszeniem upadłości. Brak normy zamieszczonej w art. 95 pr. upad. prowadziłby też do nierównego traktowania wierzycieli przez uprzywilejowanie wierzyciela dokonującego potrącenia w opisanej sytuacji.

⁵⁷ A. Jakubecki (w:) A. Jakubecki, F. Zedler: *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2010, uw. 1 do art. 94, s. 210.

3. POTRĄCENIE WE WŁAŚCIWYM POSTĘPOWANIU UPADŁOŚCIOWYM WEDŁUG STANU PRAWNEGO OD 1 GRUDNIA 2020 R.

Na mocy art. 19 pkt 34 u.k.r.z. dokonano zmiany art. 236 pr. upad. przez wykreślenie sędziego-komisarza jako adresata zgłoszenia wierzytelności. Z chwilą wejścia w życie tej zmiany, tj. z dniem 1 grudnia 2020 r., zgłoszenia wierzytelności trzeba będzie dokonywać do syndyka. Ponadto na mocy art. 1 pkt 5 nowelizacji prawa upadłościowego z dnia 30 sierpnia 2019 r. zmieniono treść art. 51 ust. 1 pkt 4 pr. upad. w ten sposób, że jednym z elementów postanowienia o ogłoszeniu upadłości uczyniono wezwanie wierzycieli upadłego do zgłoszenia wierzytelności syndykowi, na wskazany adres, w terminie 30 dni od dnia obwieszczenia postanowienia o ogłoszeniu upadłości w rejestrze.

Na podstawie obecnie obowiązującego stanu prawnego nie budzi wątpliwości, że zgłoszenie wierzytelności do sędziego-komisarza stanowi odpowiednik wytoczenia powództwa w procesie o dane roszczenie, które jest czynnością przed organem powołanym do rozpoznawania spraw, przedsięwziętą bezpośrednio w celu dochodzenia praw (art. 123 § 1 pkt 1 k.c.)⁵⁸. Warto więc się zastanowić, czy wejście w życie wspomnianej zmiany prawa upadłościowego, polegającej na obowiązku zgłoszenia wierzytelności syndykowi, zamiast sędziemu-komisarzowi, wpłynie na zmianę charakteru czynności zgłoszenia wierzytelności, z którą powiązane jest pod względem czasowym dokonanie potrącenia przez wierzyciela upadłościowego. W uzasadnieniu do projektu ustawy o krajowym rejestrze zadłużonych stwierdzono w tym zakresie, że: „System teleinformatyczny będzie zapewniał możliwość pobierania wpływających zgłoszeń przez syndyka. Nie ulega przy tym wątpliwości, że takie rozwiązanie nie zmienia faktu, że zgłoszenie wierzytelności stanowi czynność, która należy do kategorii czynności podejmowanych przed sądem lub innym organem powołanym do rozpoznawania spraw lub egzekwowania roszczeń danego rodzaju, przedsięwziętych bezpośrednio w celu dochodzenia lub ustalenia albo zaspokojenia roszczenia w rozumieniu art. 123 § 1 pkt 1 k.c. Zgłoszenie wierzytelności jest bowiem dokonywane w postępowaniu sądowym i jest składane do akt postępowania za pośrednictwem systemu teleinformatycznego. Niewątpliwie więc jest to

⁵⁸ Tak trafnie w doktrynie i judykaturze zob. np. R. Adamus: *Prawo upadłościowe...*, *op. cit.*, nb 19 do art. 236, Legalis 2019; P. Zimmermann: *Prawo upadłościowe...*, *op. cit.*, nb 5 do art. 236; w uzasadnieniu uchwały z dnia 2 marca 2005 r. (III CZP 98/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 21) SN przyjął, że: „Uznaje się w doktrynie, że zgłoszenie wierzytelności w postępowaniu upadłościowym jest formą jej dochodzenia w postępowaniu sądowym, zatwierdzenie zaś listy wierzytelności jest orzeczeniem co do istoty sprawy. Zgłoszenie wierzytelności spełnia więc taką funkcję, jak wytoczenie powództwa w procesie czy zgłoszenie wniosku o wszczęcie postępowania egzekucyjnego. Przy ocenie charakteru prawnego zgłoszenia wierzytelności nie można pominąć i tego, że przerywa ono bieg terminu przedawnienia”; z kolei w wyroku z dnia 15 stycznia 2010 r. (I CSK 166/09, Legalis) SN uznał, że „zgłoszenie sędziemu-komisarzowi przez wierzyciela upadłego wierzytelności wynikającej z umowy przerywa bieg przedawnienia nie tylko roszczenia o wykonanie umowy, ale i roszczeń o odszkodowanie za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy”.

czynność »przed sądem« w rozumieniu art. 123 § 1 pkt 1 k.c. Dalszy sposób postępowania ze zgłoszeniem wierzytelności, a w szczególności fakt, że jest ono automatycznie pobierane z systemu teleinformatycznego przez syndyka, nie może zmienić charakteru zgłoszenia wierzytelności jako czynności zmierzającej do dochodzenia i zaspokojenia wierzytelności w postępowaniu sądowym⁵⁹. W toku prac nad nowelizacją prawa upadłościowego z dnia 30 sierpnia 2019 r., w celu usunięcia mogących pojawiać się wątpliwości co do zmiany charakteru prawnego zgłoszenia wierzytelności wskutek zmiany jej adresata z sędziego-komisarza na syndyka masy upadłości, zdecydowano się na wyraźne uregulowanie skutków materialnoprawnych zgłoszenia wierzytelności w dodanym przepisie art. 239a pr. upad.⁶⁰ Według tego przepisu zgłoszenie wierzytelności przerywa bieg terminu przedawnienia. Po przerwaniu biegu terminu przedawnienia biegnie on na nowo od dnia następującego po dniu uprawomocnienia się postanowienia o zakończeniu albo umorzeniu postępowania upadłościowego.

Oceniając przyjęty sposób regulacji ustawowej, trzeba uznać, że także bez jego uchwalenia zgłoszenie wierzytelności należałoby uznać za środek dochodzenia czy też zaspokojenia roszczenia, o którym mowa w art. 123 k.c. Zgłoszenie obejmuje bowiem sprecyzowane roszczenie procesowe, w przedmiocie którego organy sądowego postępowania cywilnego, jakim jest postępowanie upadłościowe, podejmują rozstrzygnięcia (postanowienie sędziego-komisarza w przedmiocie ustalenia listy wierzytelności wydawane na podstawie art. 260 pr. upad.).

W odniesieniu do instytucji potrącenia w ustawie o krajowym rejestrze zadłużonych dokonano jeszcze zmiany polegającej na wyeliminowaniu jednego z elementów listy wierzytelności, jaką stanowi *de lege lata* podanie informacji, czy wierzycielowi przysługuje prawo potrącenia (aktualnie obowiązujący do 1 grudnia 2020 r. przepis art. 245 ust. 1 pkt 7 pr. upad.). Skreślenie tego przepisu wyjaśniono z kolei w uzasadnieniu projektu ustawy w ten sposób, że: „wierzycielowi przysługuje prawo potrącenia, gdyż jeżeli takie prawo przysługuje, to powinno być wykonane najpóźniej ze zgłoszeniem wierzytelności i w razie uwzględnienia przez syndyka jest ono niejako »skonsumowane« przez uwzględnienie wierzytelności uznanej z uwzględnieniem potrącenia”. Ostatnio wskazana zmiana nie jest jednak trafna, ponieważ ogranicza prawa innych wierzycieli upadłego do skutecznego zaskarżenia w drodze sprzeciwu decyzji o uznaniu wierzytelności przysługującej wierzycielowi dokonującemu potrącenia, stosownie do art. 256 ust. 1 pkt 1 pr. upad. Zakwestionowanie przez konkurującego wierzyciela dopuszczalności potrącenia dokonanego przez innego wierzyciela może bowiem polepszyć jego sytuację procesową. W konsekwencji sprzeciwu może bowiem dojść do zmiany listy, likwidacji wierzytelności przysługującej upadłemu w stosunku do potrącającego wierzyciela i proporcjonal-

⁵⁹ Uzasadnienie, s. 53; druk sejmowy nr 2637; Sejm VIII kadencji; www.sejm.gov.pl.

⁶⁰ Przepis ten dodano na mocy art. 1 pkt 28 nowelizacji prawa upadłościowego z dnia 30 sierpnia 2019 r.

nego zaspokojenia tego ostatniego, w zbiegu z innymi wierzycielami. Z tych względów zmiana nie może być pozytywnie oceniona.

Podsumowując tę część rozważań, trzeba przyjąć, że w konsekwencji zmiany prawa upadłościowego wynikającej z ustawy o krajowym rejestrze zadłużonych warunkiem dokonania skutecznego potrącenia w ramach właściwego postępowania upadłościowego będzie złożenie oświadczenia przez wierzyciela o skorzystaniu z prawa potrącenia najpóźniej do chwili zgłoszenia wierzytelności do syndyka. Należy również uznać, że zgłoszenie wierzytelności do syndyka stanowi czynność przed organem podjętą bezpośrednio w celu egzekwowania roszczenia, dlatego zbędne jest dodatkowe unormowanie skutku materialnoprawnego zgłoszenia wierzytelności skierowanego do syndyka w przepisie art. 239a pr. upad. Odmowa uznania w postępowaniu upadłościowym wierzytelności, objętej zarzutem potrącenia, nie stanowi przeszkody do jej dochodzenia w procesie po umorzeniu lub zakończeniu właściwego postępowania upadłościowego (art. 263 pr. upad.).

III. WNIOSKI

1. Funkcja potrącenia w dwóch różnych rodzajach postępowania cywilnego, jakimi są proces i postępowanie upadłościowe, jest dostosowana do specyfiki sposobu udzielania w nich ochrony prawnej.
2. *De lege lata* zgłoszenie zarzutu potrącenia przez pozwanego w procesie cywilnym może być uznane jedynie za środek obronny tego podmiotu. Na zmianę funkcji zarzutu potrącenia w procesie cywilnym nie wpłynęła zmiana regulacji procesowej dokonana mocą nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z dnia 4 lipca 2019 r.
3. W postępowaniu upadłościowym oświadczenie wierzyciela upadłościowego o skorzystaniu z prawa potrącenia jest powiązane funkcjonalnie ze zgłoszeniem jego wierzytelności (objętej zarzutem potrącenia) i dlatego w tym wypadku za dominującą trzeba uznać funkcję egzekucyjną potrącenia dokonywanego w ramach właściwego postępowania upadłościowego.
4. Przypisanie czynności procesowej strony pozwanej, którą stanowi zgłoszenie zarzutu potrącenia, funkcji środka dochodzenia roszczenia wymagałoby dokonania zmiany ustawowej. Przyjmowanie *de lege lata* takiej funkcji zarzutu potrącenia należy uznać za sprzeczne z nieodłączną cechą postępowania cywilnego, jaką jest formalizm procesowy⁶¹.

⁶¹ Na temat istoty formalizmu procesowego zob. S. Cieślak: *Formalizm...*, *op. cit.*, s. 100.

BIBLIOGRAFIA

- Adamus R.: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Legalis 2019.
- Allerhand M.: *Prawo upadłościowe. Prawo o postępowaniu układowym*, t. 1, Warszawa 1937.
- Błaszczak Ł.: *Zarzut potrącenia w procesie cywilnym*, Warszawa 2019.
- Brzozowski A. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Pietrzykowskiego, wyd. 9, Legalis 2018.
- Cieślak S.: *Podział funduszków masy upadłości*, Warszawa 2000.
- Cieślak S.: *Fundusze masy upadłości — postępowanie podziałowe. Komentarz*, Warszawa 2004.
- Cieślak S.: *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008.
- Cieślak S.: *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, sporządzona dla Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów (RL-033-9/18)*.
- Cieślak S. (w.): *System prawa handlowego*, pod red. S. Włodyki, A. Szumańskiego, t. 6, *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, pod red. A. Hrycaj, A. Jakubckiego, A. Witosza, wyd. 2, Warszawa 2020.
- Dębiński A.: *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2008.
- Gurgul S.: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, wyd. 11, Legalis 2018.
- Jakubecki A., Zedler F.: *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Janda P.: *Potrącenie jako sposób zaspokojenia roszczenia wierzyciela po ogłoszeniu upadłości obejmującej likwidację majątku*, Mon. Praw. 2007, nr 4, s. 182–190.
- Jurcewicz W.: *Zarzut potrącenia w projekcie nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, Państwo i Prawo 2019, z. 2.
- Kłafkowski Z.: *Wpływ zarzutu potrącenia na bieg przedawnienia i prekluzji roszczeń pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1962, z. 4.
- Kolańczyk K.: *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978.
- Krajewski J.: *Z zagadnień potrącenia w procesie cywilnym*, Palestra 1972, z. 4.
- Kuźniar A.: *Funkcje zarzutu potrącenia w procesie cywilnym*, Palestra 1976, z. 4–5.
- Łabno Z.: *Potrącenie w procesie cywilnym a stan sprawy w toku*, Palestra 1971, z. 5.
- Machnikowski P. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, wyd. 9, Legalis 2019.
- May J.: *Obrona pozwanego w procesie cywilnym przed sądem I instancji*, Warszawa 2013.
- Olaś A.: *Potrącenie a zapis na sąd polubowny w prawie polskim — wybrane zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, PPC 2014, nr 1, s. 61 i n.

- Olaś A.: *Dopuszczalność zarzutu potrącenia w postępowaniu cywilnym — uwagi na tle projektu Ministra Sprawiedliwości ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 27.11.2017 r.*, PPC 2018, nr 2.
- Olaś A.: *Zakres uprawnienia do zgłoszenia zarzutu potrącenia w procesie cywilnym w ujęciu podmiotowym*, PPC 2019, nr 4.
- Ostrowski L.: *Potrącenie a zarzut potrącenia w procesie cywilnym*, NP 1977, nr 4.
- Osuchowski W.: *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1986.
- Pyziak-Szafnicka M.: *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002.
- Sobolewski P. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, wyd. 24, Legalis 2020.
- Stępniaś L.: *Potrącenie w procesie cywilnym*, Studia Prawnicze 1973, z. 35.
- Stępniaś L.: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*, Wrocław–Warszawa 1975.
- Torbus A.: *Roszczenie nadające się do potrącenia jako warunek dopuszczalności powództwa wzajemnego. Wokół problematyki cywilnoprosesowej. Studium teoretycznoprawne* (w:) *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Kazimierza Korzana*, Katowice 2001, s. 269 i n.
- Torbus A.: *Procesowy zarzut potrącenia* (w:) *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, pod red. M. Pazdana, M. Jagielskiej, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunara, Warszawa 2017, s. 1264 i n.
- Torbus A. (w.): *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, t. I, pod red. T. Zembruskiego, Warszawa 2019.
- Trammer H.: *Zarzut kompensaty a kodeks postępowania cywilnego*, Przegląd Sądowy 1936, nr 10, s. 325.
- Uliasz M. (w.): *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, pod red. J. Gołaczyńskiego, D. Szostka, Warszawa 2019.
- Waligórski M.: *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947.
- Zedler F.: *Glosa do wyroku SN z dnia 15 grudnia 1994 r., I CRN 149/94*, OSP 1996, z. 4.
- Zimmerman P.: *Prawo upadłościowe. Komentarz*, wyd. 6, Legalis 2020.

Słowa kluczowe: potrącenie, proces cywilny, postępowanie upadłościowe, funkcja.

SŁAWOMIR CIEŚLAK

FUNCTION OF A SET-OFF DEFENCE IN CIVIL AND BANKRUPTCY PROCEEDINGS

S u m m a r y

The function of a set-off in two different types of civil proceedings, i.e. contentious litigation and bankruptcy proceedings, depends on the specifics of the legal protection granted. *De lege lata* a set-off defense raised by a defendant in a civil process should be considered merely as his defense measure. The change of the function of the set-off defence in the civil trial was not affected by the amendment to the Polish Code of Civil Proceedings of 4 July 2019.

In the bankruptcy proceedings, the creditor's statement to exercise the right of set-off is functionally linked to the submission of his claim (covered by the set-off plea); therefore, in this case, the enforcement function of the set-off carried out under the applicable insolvency proceedings should be recognized as a prevailing one.

In order to assign to the defendant's procedural act consisting in raising of a set-off defense in civil process the function of an action of pursuing a claim, a statutory change would be required. *De lege lata* such function of a set-off should be considered contrary to the inherent characteristic of civil process, which is procedural formalism.

There are diverse views on this subject in the doctrine. The author is in favor of a formalized approach, according to which the attributing to the set-off defence the effects of an action of pursuing a claim *de lege lata* would result in the process being perceived as unpredictable and thus not sufficiently protecting the interests of its parties.

Keywords: set-off, civil process, bankruptcy proceedings, function.